

ROLAND FALKENSSON

Carl Gustav Fehrman (1746-1798) – rekordung gravör på Myntverket

”*C*arl Gustaf Fehrmans yrkesval tycks ha skett mycket tidigt. Han omtalar nämligen, att han redan från barndomen haft sin fader Daniel Fehrman som lärare i medaljkonst. Utbildningen i modellering och teckning fortsattes från 1759 för skulptören L'Archevêque och även vid Ritareakademien, som den då ännu hette. Fehrman erhöll där två premier, ett för ritning och ett för modellering. På akademien utställdes Fehrman 1763 ritningar och 1774 en modellerad »academifigur». Sonens förstlingsverk skickade fadern 1767 till sin gamle gynnare C. G. Tessin med bön om överseende för de fel, som kunde finnas »i detta lilla försöket». Då hade emellertid Carl Gustav inte på länge kunnat ägna sig odelat åt utbildning. Sedan fadern 1764 genom ett slaganfall blivit ur stånd att arbetsa, fick Carl Gustav före fyllda 18 år fullgöra dennes skyldighet vid myntverket, vilket innebar graverings av alla myntstampsar och ett visst antal medaljstampsar. Hans egen konstnärliga produktion under de tio år, som detta säkert betungande vikariat varade, är icke stor och omfattar blott 5-6 små medaljer eller jettoner, som man då kallade dem. Trots Fehrmans ungdom vittnar dessa arbeten om skicklighet.” (utdrag ur Svenskt Biografiskt Lexikon - Riksarkivet, författat av N. L. Rasmusson)

På 1700-talet existerade ingen folkpension som det gör idag. I stället var det oftast barnens ansvar att försörja sina äldrande föräldrar. Människor med fasta yrken kunde dock skriva avtal med sina arbetsgivare om att en viss del av lönen skulle kvarstå livet ut. Exempelvis hade Johann Carl Hedlinger förhandlat till sig en årlig lön på 2550 daler av Myntverket i Stockholm, en lön som alltså gällde från 1745, när han flyttade från Sverige, och framåt. Den som skulle sköta arbetet i hans ställe var hans tidigare lärling Daniel Fehrman och till denne avstod då Hedlinger 1050 daler per år. Hedlinger hade alltså kvar 1500 daler per år efter att han själv slutat arbeta. Daniel Fehrman

Fig. 1. Carl Gustaf Fehrman. Pasell av G. Lundberg, Akademien för de fria konsterna, Stockholm. Foto SPA.

fann sig i detta arrangemang i 15 år, men vid 50 års ålder insåg han att han också måste börja sörja för sin pension. Löneanspråk från en gravör vid Myntverket var vid den tiden en så viktig fråga att den måste behandlas av riksdagen, och 1762 fick Fehrman beskedet att han beviljats löneförhöjning med 1200 daler per år. Hans lön uppgick därefter till 2250 daler, vilket var 300 daler under full gravörlön. Denna sista löneförhöjning skulle Fehrman få vara utan till dess Hedlinger dog 1771. Vad Hedlingers pension beträffar så fick han ut

drygt 150000 kr/år i dagens penningvärde. Detta fick han ut i 28 år!

Nu fick inte Fehrman glädja sig åt sin framgång så länge eftersom han redan i februari 1764, vid 54 års ålder, drabbades av en stroke och därmed var oförmögen att sköta sitt arbete under resten av livet. Kontrakten gällde dock och Fehrman kunde göra som Hedlinger och leja någon tidigare elev att gravera. Den som skulle ha varit självskriven om han varit närvarande var Gustaf Ljungberger. Han var född 1734 och Daniel Fehrmans lärling 1752-1759. Därefter fick han anställning vid det svenska myntverket i Stralsund under Pommerska kriget. 1763 fick han dock ett stipendium för att fortsätta sina studier i Frankrike och Italien, och han kom därför inte hem till Sverige igen förrän 1768. Som det skulle visa sig så var den ende som kunde komma i fråga som Fehrmans ersättare med kort varsel dennes egen son Carl Gustaf. Detta arrangemang var dock inget som kunde ha genomförts med automatik.

För att vara exakt så var Carl Gustaf Fehrman 17 år och 10 månader när fadern insjuknade. Kammarkollegiet, som ansvarade för att det fungerade på Myntverket, måste ha ställt sig mycket tvivlande till att överläta ansvaret för graveringen till en så ung person som fortfarande bara var lärling. CGF måste ha varit tvungen att bevisa sin kunnighet innan han blev godtagen.

1764 var ett lugnt år för en gravör, vilket förmodligen, åtminstone till en del, berodde på gravörsproblemet. Endast fyra valörer präglades i Stockholm; 1 Dukat, 1 Riksdaler, 10 Öre samt 5 Öre. Daniel Fehrman hade redan flera porträttstamps till dukaterna färdiga, en porträtpuns till riksdalarna samt alla andra behövliga punsar var också tillgängliga. Det fortlöpande arbetet på myntverket under året krävde alltså inte mer än ett drygt 10-tal stampar totalt, varav ingen med porträttgraving. Detta var inte mer än att en välväldig lärling skulle klara det. För ett mer långsiktigt förtroende behövdes dock ett regelrätt mästarprov.

Ett mästarprov innebar att den prövade fick visa upp sin kunnighet, i det här fallet allt ifrån att tillverka sina egna verktyg, till att grava färdiga porträttstamps. Om att CGF klarade provet råder ju ingen tvekan; han fick ju trots allt fortsatt förtroende att axla sin fars mantel på Myntverket. Det märkliga är att historieskrivarna verkar mer tveksamma än Kammarkollegiet måste ha varit. Exempelvis skriver Nils Ludvig Rasmusson så här: "Carl Gustaf Fehrman har säkerl gjort åtskilliga myntstamps på egen hand vid denna tid, men i stort

sett kunnat hålla sig till faderns förebilder och från 1768 fått nyttja nya sådana av Ljungberger, enligt vad denne uppger."

Utan att verka reflektera speciellt mycket över saken avfärdar alltså Rasmusson Fehrmans prestation med att han egentligen inte ställdes inför svårare problem än han som lärling kunde klara. Och från och med 1768 fanns ju Ljungberger där och räddade situationen. Det är nog hög tid att med hjälp av en liten stampstudie undersöka vad Fehrman egentligen gjorde under sin första period som gravör på Myntverket.

År	Antal stampar
1764	12
1765	12
1766	19
1767	15
1768	12
1769	7
1770	27
1771	20
1772	12
1773	11

Tab. 1. Ungefärligt årsbehov av stampar.

Tabellen ovan visar det ungefärliga behovet av stampar som behövdes årligen. Stamparna är räknade efter de mynt som varit ute på marknaden under den senaste 10-årsperioden och någon garanti för att alla stampar är medtagna kan inte ges. Förmodligen gjordes fler stampar varje år. Man kan dock se att perioden 1764-1767 inte på något sätt avviker med en lägre produktion, trots att CGF då även använde en del, här ej medräknade, stampar som fadern gjort. Det ska också sägas att ingen stamp har hittats som avviker stilmässigt och det är förmodligen CGF som tillverkat alla.

Perioden 1764-1767

Hur ser man då skillnaden mellan stampar gjorda av fader och son Fehrman? Årtalssidorna behöver man inte diskutera, dessa gjordes ju nya varje år. DF kan mycket väl ha gjort några färdiga i början av 1764, men annars har CGF gjort alla fram till 1767. Han övertog också DF:s verktygslåda och därför kan inga andra slutsatser dras utifrån

Fig. 1. Dukatporträtten från 1765. Foto: Magnus Wijk (t.v.) och Künker (t.h.)

enskilda punsar. Det som ställer krav på en gravör är dock porträttstemparna och det är därför där som det är intressant att se hur CGF lyckats.

Bilderna ovan visar de båda dukatporträtten som användes 1765. Det till vänster bär Carl Gustafs gravörsignum och är ett av de indicier som finns på att han prövades som gravör. Till höger ser man en stamp som Daniel Fehrman iordning gjort men som inte används tidigare. Likheten är stor men på porträttet till höger finns en andra bakre hårlock uppe på hjässan som fanns med på samtliga porträtt från 1751-1764. Man kan därför utgå från att CGF gjort de 5 stampar 1765-1771 där denna lock saknas. Förutom dessa så återanvändes även 1764 års stamp (som DF tillverkat) 1767-1768.

En intressant sak som Rasmussen inte verkar ha känt till är att Fehrman tillverkade en

porträtpuns redan 1766. Porträtpunsarna, eller patriserna, användes för att få till ett homogenare resultat vid större präglingsserier. Tillverkningen av patriser ställer helt andra krav på gravören än vid vanlig stampgravering eftersom man måste grava "upphöjt". Ofta händer dock att resultatet i stampen inte blir helt perfekt och då fick gravören putsa lite för hand, vilket kan göra att myntbilderna inte blir helt identiska trots att samma patris används. Som synes på bilden ovan så behärskade den unge Fehrman även denna teknik. Patrisen i fråga användes sedan på en dukatstamp 1766 och på två stampar till 1/8 Riksdaler 1767-1768. Dessa båda valörer har ju nästan exakt samma diameter och därför kan porträtten göras lika stora. Fehrman använde sig nog inte av patriser så många gånger, men ytterligare några exemplar är kända.

Fig. 2. Två mynt ur samma porträtpuns. Foto: Künke (t.v.) och Magnus Wijk (t.h.)

Övriga valörer som präglades under perioden var 1, 1/2 och 1/4 Riksdaler samt 10 och 5 Öre. Av dessa stamar är det endast åtsidan till 1/4 Riksdaler 1765 med gs F som definitivt graverats av Daniel Fehrman. Förmodligen är även frånsidan med 9 serafer graverad av honom eftersom han hade detta serafantal på alla sina tidigare stamar. CGF graverade dock endast 7 serafer i serafimerkedjan.

Till 1 Riksdaler har en porträtpuns, tillverkad 1761, använts till en stamp 1764. Om denna stamp tillverkades av fader eller son Fehrman går dock inte att avgöra. Samtliga övriga stamar som användes under perioden är definitivt graverade av CGF.

Perioden 1768-1774

I Nordisk familjebok kan man om Gustaf Ljungberger läsa att. "Efter sin hemkomst i oktober 1767 erhöll han genast halfmedaljörlön". Detta verkar dock inte stämma eftersom Torgny Lindgren i NNA 1943 grundligt beskriver de byråkratiska turerna i ärendet. Den 30 april 1768 behandlar kungl. maj:t en skrivelse från Ljungberger där han i vördsamma ordalag antyder att han "utan publique fond eller lön och utan försäkran om Medailleurs Sysslan, nödgas utomlands förtiäna mig födan". Efter diverse skrivelser hit och dit så fick inte Ljungberger svar förrän den 24 januari 1769 där han tillerkändes den halva gravörlön för att gradera de medaljer som man inte trodde att unge CGF var kompetent nog att utföra. I en senare skrivelse som behandlades av Kammarkollegiet i juli 1775 begär han full gravörlön eftersom han nu också måste gradera myntstamparna eftersom CGF fått stipendium för att vidareutbilda sig utomlands. I samma skrivelse nämner han också att han tidigare på Kammarkollegiets anmodan åtagit sig "at till alla mynt-sorter sticka nya stämpler, dem unga Fehrman, såsom ännu mindre öfwad, kunde hafwa sig till eftersyne".

Av detta drog alltså Rasmusson slutsatsen att Ljungberger var med och hjälpte CGF med myntstamps från 1768 och framåt. Denna tolkning bör nog revideras. 1768 var Ljungberger inte på Myntverket och 1769 präglades enbart dukater och riksdalarar, och med dessa valörer höll Fehrman en enhetlig gravörstil under hela Adolf Fredriks regeringstid. Carl Gustav Fehrman kunde gradera stamar, det hade han haft gott om tid att bevisa under de 5 år som gått. Det CGF eventuellt skulle behövt hjälpt med var att skissa upp nya motiv till de nya valörer och nya kungabilder som

behövdes 1770-1771. Den stora frågan är om han verkligen behövde den hjälpen och om han i så fall tog emot hjälpen av just Ljungberger.

Daniel Fehrman må ha varit sjuk men det hindrade honom uppenbarligen inte från att undervisa. Som N. L. Rasmusson skriver i Svenskt Biografiskt Lexikon: "*De ovan nämnda eleverna (Gustaf) Een och (Carl) Adams torde han ha undervisat under sin sjukdomstid.*" Om DF kunde undervisa andra så kunde han givetvis även fortsätta undervisa sin son. De delade trots allt på samma lön och bodde förmodligen även under samma tak. En annan sak är att CGF och Ljungberger inte var så goda vänner. Rasmusson igen angående Fehrmans tid i Frankrike: "*Fehrman noterade nog allt, som kunde tjäna att förringa Ljungberger, vars nya värdighet av vasariddare han ironiserade över*". Och G. J. Ehrensvärd anmärker i samband med CGF:s hemkomst att "*den unge Fehrman tycks vilja »eclipsera» vår snälla Ljungberger*".

Det är med andra ord osannolikt att Fehrmans stolthet lät honom ta emot hjälp av Ljungberger under åren 1770-1773. Ljungbergers kommentar i ovan nämnda skrivelse var nog bara en påminnelse om att han fått en anmodan av Kammarkollegiet, men om det nu var så att han inte kunnat infria det han tagit på sig så underlätt han ju att berätta det. Det handlade ju trots allt om en ansökan om löneförhöjning. Fehrman var å andra sidan inte heller helt ärlig när han 1774 ansökte om stipendiet för att vidareutbilda sig i Frankrike och Italien. Då tryckte han extra på behovet att lära sig gradera upphöjt, en teknik som vi sett att han behärskade redan 1766.

Slutsatser

Det finns ingen anledning att tro att Carl Gustav Fehrman ska ha varit färdigtbildad gravör redan vid faderns insjuknande 1764. Intill dess hade det ju inte funnits något behov att påskynda utbildningen och CGF hade dessutom tillbringat mycket tid vid Ritareakademien. Om han stått ensam så är det svårt att förstå hur den unge mannen skulle ha klarat att axla det nya ansvaret. Enligt Nils Ludvig Rasmusson var dock fadern inte sjukare än att han fortfarande kunde undervisa under sin sjukdomstid och då är det ju helt naturligt att han även fortsatte att vara sin sons handledare. Det första svåra provet för CGF var ju att förfärdiga åtsidesstamps till en dukat och till en halvriksdaaler och göra det på ett sådant sätt att det inte rådde någon tvekan om att han gjort dem själv. Det var förmodligen faderns råd

Fig. 3. Adolf Fredriks begravning 1771 med gravörssignum "Fehrman". Foto: Magnus Wijk.

Fig. 4. Carl Gustaf Fehrmans kastmynt till Gustav III:s kröning 1772. I detta fall med gravörssignum F, men det kan även vara "Fehrman". Foto: Magnus Wijk.

att han skulle sätta ut gravörssignum så att ingen missuppfattning kunde ske.

En annan sak är att jag inte kunnat utröna att Daniel Fehrman gjort någon patris senare än 1761 när han gjorde en till riksdalarna. Därför är det osannolikt att CGF lärt sig denna teknik före 1764, men ändå hade han bevisligen en dylik puns som passade till dukater och 1/8-rikstdalrar färdig 1766. Att tillverka en patris verkar ha varit ett besvärligt och tidsödande projekt och inget man gjorde om man inte tjänade igen tiden på stamptillverkningen. Arvid Karlsteen, som väl var den förste svensk som behärskade tekniken, lär nästan aldrig ha ansett det mödan värt att begagna sig av denna kunskap.

Enligt Wikipedia, vars text är nästan ordagrant hämtad ur "Nordisk Familjebok" (1904-1926), kan man läsa följande om Carl Gustaf Fehrman perioden 1765-1768: "Dessutom utförde han några konstnärliga arbeten av inte så liten förtjänst, även om Ljungberger, som snart därefter hemkom, sedan fördunklade den yngre medtävlaren." Sanningen verkar i stället vara att det var Kammarkollegiet som "fördunklade" Fehrman, eftersom man försäkrade sig inför framtiden genom att anställa Ljungberger på halv lön. Beslutet tog lång tid att fatta, men det borde ju inte ha varits så svårt eftersom man redan 1768 måste ha förstått att även Fehrman förr eller senare måste få chansen att vidareutbilda sig. När man nu hade två gravörer anställda så

måste ju ansvarsområdena fördelas och då var det bara naturligt att den mer erfarte Ljungberger fick ta hand om medaljgraveringen. Men Fehrman fick ju ändå förtroendet att gravera kastmynten till begravnningen 1771 och till kröningen 1772 och då gjorde han inte på något sätt bort sig. Det är i sammanhanget även intressant att notera att när Ljungberger i den nämnda skrivelsen 1775 begärde full gravörlön för att han nu även gjorde Fehrmanars arbete på Myntverket så fick han detta tillstyrkt ”dock ej på längre tid än till dess unge Fehrman kan i riket återkomma”.

Det har antyts att Fehrman 1774 sökte stipendium för fortsatt utbildning utomlands på grund av den allt hårdare konkurrensen från Ljungberger. Sanningen är nog den att han klarade konkurrensen bra och skulle fått behålla jobbet till sin död om han så velat. Tvärtom så var det nog äventyret och möjligheten till förkovran som hägrade. De större pengarna för en gravör låg inte i att gravera myntstampsar, de kom när man fick beställningar att tillverka medaljer. För att få dessa beställningar måste man då, som nu, ha rykte om sig att vara kunnig och välutbildad. Det var detta rykte som CGF skaffade sig genom sin utbildning utomlands. Efter sin hemkomst fick Fehrman överta sin faders fulla lön efter dennes död 1780. Medaljgravörstjänsten vid Myntverket innehades dock av Ljungberger och CGF var därför hänvisad till att gravera medaljer för enskilda samt poussering av porträtt. Efter Ljungbergers död 1787 var dock CGF självskriven att tillverka även de kungliga medaljerna. Totalt graverade han över 90 medaljer under perioden 1779-1798. Han utnämndes även till professor vid Målar- och Bildhuggarakadenien, en tjänst som han innehade till sin död 1798. Trots att han dog redan vid 52 års ålder så hann Carl Gustav Fehrman alltså bygga upp en imponerande meritförteckning.

English summary

In the present article several aspects of the development of the engraver Carl Gustaf Fehrman are clarified. His father, the well-known engraver David Fehrman, suffered a stroke in 1764, and the son, at the age of 18, took over a large part of the engraving work at the Royal Mint. The relation between Carl Gustaf Fehrman and the engraver Gustaf Ljungberger, who returned to the Royal Mint 1767 after years abroad, is discussed in detail. Following an education abroad, starting in 1774, Carl Gustaf Fehrman entered the more prestigious work as medal engraver at the Royal Mint. He was also appointed professor at the Royal Academy of Painting and Sculpture.